

ЦЕННОСТИ И ЦЕННОСТНИ ОРИЕНТИРИ НА 5-7 ГОДИШНИТЕ ДЕЦА

Грета Георгиева

*Тракийски университет, Педагогически факултет,
България, Стара Загора 6010, ул. Армейска 9,
gretageorgieva2@gmail.com*

Abstract:

Животът на човека се ръководи от неговата ценностна система. Тя е ключът при всеки избор, при всяка проява на воля. Ценностите на отделния човек носят съществена информация за него, тъй като чрез тях могат да бъдат разбрани нагласите и мотивацията му. Те налагат свой отпечатък, „цензурират“ и модулират по свой индивидуален начин енергийния и информационния поток, протичащ двупосочно между индивида и неговата среда. В настоящата статия ще разгледаме въпроса за ценностите и ценностните ориентации на 5-7 годишните деца. Ценностните ориентации на децата от предучилищна възраст са основен фактор за тяхното личностно изграждане в предучилищния и в последващите периоди на развитието им.

Ключови думи: *ценност, ориентация, ценностна система, общество*

Понятията „ценност“, „ценностна система“ и „ценностна ориентация“ са гранични, тъй като присъстват в предметната област на различни социални и хуманитарни науки – психология, социология, културология, политология, педагогика, философия, антропология, психология на личността и др. От една страна, ценностите функционират като обективни норми и регулатори на социалното поведение, а от друга, са субективни концепции за нещо желано от индивида или групата.

В руската психологическа школа системите от ценностни ориентации също имат подобно разделение и са назовани ценности-цели и ценности-средства. Съдържанието им включва приблизително същите ценности.

Понятието „ценност“ е въведено за пръв път във философския речник през втората половина на XIX век от немския философ Р. Лотц за означаване на всяко нещо, което носи удоволствие на човека и което само се утвърждава като ценност с активната роля на емоционалните нагласи на субекта по отношение на обекта. Като ценност се определя „нещо, което чувствата диктуват да бъде признато за по-висше, отношението ни към което може да е съзерцание, признание, обожание, както и стремеж към него.

„Терминът „ценност“ акцентира върху особеното значение за човека или обществото на едни или други действителни обекти, отношения или явления. Ценностите са черти, характеристики на реалността (истинска или въображаема), относно които съществува нагласа за приемане, събдяване“ (И. Иванов, 2004, с. 23).

Да приемем, че ценността не е свойство на някаква предметност, както обобщава П. Костова, а е същност, познаваема благодарение на оценъчната способност, и същевременно е условието за ценностното битие на обектите“.

Проблемът за ценностите се разглежда от много автори, както във философски, така и в психологически и педагогически план. При дефинирането на това понятие съществува голямо многообразие. Изследователи от най-различни научни области се опитват да изяснят тази проблематика. Без съмнение обаче техните мнения се позовават на разбирането, че ценностите представляват осмислянето от страна на човека за значимостта на нещата от заобикалящия го свят за неговото оцеляване, съществуване и развитие. Счита се, че в предучилищна възраст (5-7 години), започва истинското развитие на ценностната ориентация.

Под ценности Хофстеде разбира „общата склонност да се предпочита определено състояние на нещата пред друго“. Според него ценностите се усвояват до 10-годишна възраст и трудно се променят, защото много от тях функционират подсъзнателно като безусловни рефлексии. Те са взаимосвързани, притежават определен интензитет и формират ценностни системи или йерархии. „Обратно, символите, героите и ритуалите изграждат периферните

равнища на културата и се определят като практики. В хода на социалната еволюция те се променят сравнително лесно.“ (М. Гарванова, 2013, с. 19).

„Терминът „ценност“ акцентира върху особеното значение за човека или обществото на едни или други действителни обекти, отношения или явления. Ценностите са черти, характеристики на реалността (истинска или въображаема), относно които съществува нагласа за приемане, събдяване“ (И. Иванов, 2004, с. 23).

Детето овладява ценностите чрез общуването с възрастните, връстниците, в семейната среда, в детската градина, с изкуството, с помощта на медиите и литературата. Предучилищната възраст е период, в който се полагат основите на духовното изграждане на личността. Предучилищното детство има особено значение в процеса на приобщаване на човека към нравствените ценности.

Ценностите представляват осмислянето от страна на човека за значимостта на нещата от заобикалящия го свят и неговото оцеляване, съществуване и развитие. Тоест те са относителни – това, което е ценно за един човек, за друг може да е безразлично или даже неприятно.

По същество всички ценности са социални: те възникват, функционират и се развиват единствено в социума, обслужват го оценъчно и ориентировъчно чрез изграждане на нагласи и начини на поведение на отделните индивиди и социалните групи в съответните процеси на социално взаимодействие, обслужват неговото функциониране и развитие“ (И. Велев, 2012, с. 104). Те се разглеждат като духовни или материални, като културни, морални, политически, цивилизационни и др.

„Духовните ценности са водещи оценъчни представи за поведение и действия за утвърждаване на дадено принципно отношение, позиция, за постигането на определен резултат, който може да бъде също така и материален. Те фиксират пътя, начина и метода, понякога и подбора на средства, подходи, смятани за „правилни“ и „добри“ за постигането на резултата. Вторите са вече „овеществени“, „материализирани“ варианти на първите, т. е. след момента, в който те са се превърнали в реални, физически осезаеми факти, предмети, артефакти. С което стават „стойности“ по простата причина, че в тях има вложени не само духовни усилия, но и социално-практически действия, труд. Като артефакти вторите често се третираят като стока и са обект на размяна, в т.ч. на пазар и търговия“ (И. Велев, 2012, с.104-105).

„При така наречените цивилизационни ценности става дума както за духовни, така и за материални ценности, респективно стойности. В тази връзка е прието също да се прави разграничение между културата като предимно духовни ценности, и цивилизацията като включваща по-скоро материалните ценности, артефактите“ (И. Велев, 2012, с.105).

Всеки човек е ориентиран към определена система от ценности, които са особено важни за него и обуславят основната линия на поведението му. Ценностната ориентация има характер на относително устойчиво, избирателно отношение на личността към определени аспекти на нейното социално обкръжение, на устойчива ориентация на поведението при всички случаи, когато човек влиза в контакт с определени материални или духовни явления. Тя насочва стремежите и желанията, служи като основа на избора и самооценката на действията, очертава линията на бъдещото поведение. Тя направлява действията ни, всички наши разсъждения, определя избора ни. „В нея намират отражение всички личностни свойства, черти на характера, тенденции и способности на човека“ (Ст. Ангелов, В. Момов, П. Данев, 1975, с. 62).

Според В. П. Тугаринов „ценността“ разкрива един от съществените моменти в универсалната взаимовръзка на явленията, а именно значимостта на едно явление за съществуването на друго. Ценностните представи ориентират човека в действителността, направляват и координират неговата дейност (В. П. Тугаринов, 1960, с. 156).

Днес понятието за ценност се свързва с представата за потенциално доминиращ образец в обществената действителност, характерни за него начини на поведение и оценки за процеси, явления и проблеми, включително тяхното решаване за дадения момент и в перспектива. Ценностите се различават в зависимост от сферата на обществения живот. В определена

съвкупност те образуват ценностна система, на чиято основа се откроява и съответната общност.

„Индивидуалната система от ценности (ценностни ориентации) на човек е важна подсистема на личността. Тя се създава и закрепва от жизнения опит на човека, от цялата съвкупност на неговите преживявания. Тази система осигурява устойчивост на личността, приемственост на поведението, определя насочеността на потребностите и интересите. Целостността, устойчивостта на системата от ценности определя зрелостта на личността (И. Иванов, 2004, с. 23).

Счита се, че в предучилищна възраст (5-7 години), започва истинското формиране и развитие на ценностите и ценностната система на децата. Това твърдение се определя от значимостта на емоционално-нравствените и познавателно-волевите особености на децата като основа на най-важните, определящи личността черти на характера. Не е без значение да се спомене, че стилът на поведение е все още твърде динамичен и се определя главно от заобикалящата го социална среда и активност на детето.

Ценностите имат комплексен интегрален характер. „Във всекидневната практика на индивида и групите ценностите се намират в един взаимно обуславящ се процес, в резултат на който се структурира и конкретна ценностна система. В нейните рамки те си влияят взаимно, дисперсират едни в други и така формират ценностни нагласи и ориентации, а оттука и убеждения за начини на поведение: на практика те се осъществяват под влиянието на ценностната система като цяло, а не под въздействието само на една отделна ценност, пък била тя и водеща, с приоритетно въздействие“ (И. Велев, 2012, с.105-106).

Когато е изградена ценностната ориентация на личността, се формира и отношение към околните, към действителността, към света въобще. „Ценностното отношение възниква при сравняване, съпоставяне на явленията с обществения идеал. Идеалът е това, към което човек се стреми, което иска да осъществи, а в най-широкия смисъл на думата това е животът, който той би искал да види“ (Ст. Ангелов, В. Момов, П. Данев, 1975, с. 60). Изхождайки от това, може да се предположи, че именно ценностите са тези идеали, към които трябва да научим децата от предучилищна възраст да се стремят да постигнат. Това са добродетели, които всяко съвременно дете трябва да притежава, за да бъде неговото развитие наистина пълноценно.

Ценностната ориентация предполага не само възприемане но и осмисляне на явленията и процесите в зависимост от възрастовите възможности на децата. Чрез специфични педагогически взаимодействия се извършва достъпен анализ, сравнение и обобщение за осъзнаване на подходящи страни от обществения живот и за формиране на обобщени представи и елементарни понятия за тях, например за това кои хора са добри, трудолюбиви, смели, справедливи, честни, културни и т.н..

Приобщаването на детската личност към моралните ценности – трудолюбие, скромност, хуманност, честност, доброжелателство, справедливост и др., започва още в най-ранна детска възраст, детето започва да възприема обществената среда чрез семейството, яслата, детската градина, училище, средствата за масова информация и т. н.

Формирането на детето в предучилищна възраст зависи и от семейната атмосфера. В съвременните педагогически изследвания семейството се разглежда като първа педагогическа система, като важен фактор за формирането на ценностната ориентация. Възпитанието в семейството е тясно свързано със социализацията. В семейството тези, които са обект на подражание и възпитават са едни и същи една и съща е и средата в която се реализират и двата процеса. Ценностната ориентация в семейната атмосфера е значима, защото поставя детето в различни по характер взаимоотношения, които, усвоени по пътя на подражанието рефлексират извън семейната институция. Можем да направим извод, че за формирането на правилната ценностна ориентация на детето към света и заобикалящата го социална среда зависи до голяма степен от характера на вътрешносемейните отношения, от социално- психологическата атмосфера в семейството.

След семейното обкръжение най-голямо значение за нравственото развитие и ценностната система на детето от предучилищна възраст имат педагогическите взаимодействия. Същевременното развитие на детето в семейството и образователната институция предполага активност на субекта, която се проявява в определена дейност. Ценностната ориентация предполага не само възприемане, но и осмисляне на явленията и процесите в зависимост от възрастовите възможности на децата. За ценността на дадена личност съдим не толкова по това какво знае, какво мисли за себе си, а по нейните дела и реалното и отношение към хората. Доброто за личността е добро за обществото и обратно. Следователно цялостната дейност на възпитателната институция и родителя трябва да е насочена към създаване на ценностни понятия и навици за добро и лошо. Общочовешките ценности – взаимопомощ, толерантност, доброта най-силно се проявяват в екстремални ситуации. Затова педагогическите специалисти трябва да приучат децата към адекватно поведение в дадената ситуация.

„Ценностната промяна е свързана винаги с основна, принципна социална промяна. И обратното - за да е налице реална ценностна промяна е необходимо да настъпят съответни принципни промени в социалната база: променят се основни потребности, от които тръгва всяка ценност, както и възможностите за тяхната реализация; променя се социалният опит, което поражда и социалната промяна, а чрез него и социализационните процеси, възходящо формиращи интереси, желания, мотиви, оценки и оценъчни нагласи и ориентации за реализацията им (начина от самите потребности), за да се стигне до ценностната промяна. Промяната на определени ценности още не означава ценностна промяна. За такава говорим обикновено когато настъпи промяна на ценностната система като такава или на преобладаващата част от съставлящите я основни ценности, които формират нейния облик и характер“ (И. Велев, 2012, с. 106). Изхождайки оттук, може да се предположи, че ценностната промяна в начина на живот на децата от предучилищна възраст може да настъпи чрез съответни принципни промени. При един добър подбор на педагогическо взаимодействие, изграждайки поотделно всяка една ценност, може да бъде наложена нова ценностна ориентация в поведението на детето.

Индивидуалната психология на Адолф Адлер за формиране на ценности също изяснява тяхната роля. „Идеите на А. Адлер оказват мощно влияние върху съвременните изследвания в клиничната и индивидуалната психология. Акцентът, направен в неговата теория за социалния интерес като критерий на психичното здраве, способства за появяването на концепции за ценностните ориентации в психотерапията.

Пенка Костова представя ценностите като феномени от два различни рода: като ценностни характеристики на предметите и като ценностни представи в съзнанието на човека. „От позициите на морала и етиката ценността обхваща системата от представи за добро и зло, справедливост и чест, нравствени достойнства и постъпки. Ценностите служат като морални ориентири в поведението на личността, като механизми за регулиране и стимулиране на социалното поведение“ (П. Костова, 2009, с. 14).

Ценностите са свързани с това, което е скъпо за нас. Те определят критериите ни за добро и зло, за правилно и неправилно, за полезно и вредно. Те са в основата на стратегиите за възпитание децата от предучилищна възраст, за тяхната бъдеща ценностна ориентация.

В живота на децата от предучилищна възраст често се налага да направят избор. Съвремие на подрастващите е изпълнено с такива ситуации. Модерното демократичното общество им предоставя множество решения, но това затруднява техният избор. Тогава влиза в действие ценностната им система – дори и в тази все още крепка възраст те изразяват своето становище, което е най-близко като критерий до тяхната ценностна ориентация.

Според психолозите съществуват два подхода за формиране на ценности – единият се изразява във внушаване на ценности отвън, а при другия подход се акцентира върху избора от страна на самия човек.

Първият подход е неизбежен в ранна детска възраст. Той се реализира чрез приказките, игрите, легендите и митовете, чрез пословиците и поговорките, чрез правилата, наградите и наказанията, които възрастните използват като метод за запазване и внушаване на собствените си ценности. Друг начин за внушаване на ценности е моделирането. Демонстрирането на подходящо поведение е по-ефективно в сравнение със съветването и говоренето.

Детския интелект се развива приоритетно във водещата за предучилищна възраст игрова дейност. В детското общество, у децата се създават умения да действат колективно и съвместно. Те се учат да си поставят обща цел, проявяват взаимен контрол при изпълнение на поетите чрез ролята и замисъла задължения, спазват правилата и последователността на игровото действие. В играещото детско общество започват да се проявяват механизмите на поведение, свързани със самооценката и самовъзпитанието. Също така се проявяват и първите елементи на самовъзпитание. В това общество се засилва и потребността от общуване, а доброволното участие в играта става предпоставка за проява на отзивчивост и взаимопомощ. Развитието на играта като форма за самоорганизация на децата дава възможност за създаване на играещ детски колектив. В зависимост от степента на развитие на познавателните процеси и спецификата на дейността могат да се използват различни форми за създаване на умения у децата да проектират предстоящата дейност. Играта е катализатор на човешките отношения. Това се дължи на нейната социална природа и същност. Самата игра със своята социална същност и специфична структура – тема, сюжет, роли, правила, игрови действия създава най-благоприятните условия за ценностна ориентация, реализация и корекция. Ролите, ролевото поведение и правилата, които регулират, конкретизират нравствените представи и ценностната ориентация на децата. Затова приемаме играта като метод за диагностиране на детските знания, умения, навици, резултата на целенасочени педагогически въздействия на семейно и други влияния. Играта създава условия за ценностна ориентация не само поради своята социална същност, но и със зараждащата се в нея дейност – общуване.

Същевременно в играта, по повод на общия игрови замисъл, децата овладяват достъпни принципни положения за съвместна дейност, съгласуване на мнения и действия, равнопоставяне на членовете на общността, уважение, взаимопомощ, радост от общият успех, съпреживяване, подчиняване личните желания на обществените и т.н. Без това са невъзможни съвместната дейност и общуването.

Ценностното изясняване помага на хората да изградят собствената си ценностна система. То се реализира в неговите три разновидности – харесване, избор и практикуване.

Разглеждат се три компонента на ценността – емоционален, поведенчески и когнитивен. Емоционалният компонент се проявява при сблъсък с чужди ценности – ние защитаваме бурно, с много страст своя избор. От друга страна ценностната ориентация и вземането на решенията се обмислят старателно – преценяват се положителните и отрицателните страни при избора на алтернативни позиции. И накрая действията ни и като цяло поведението ни е подвластно на нашата ценностна ориентация.

Една от най-разпространените цялостни теоретични модели, обясняващи същността на ценностите, е класическата теория на Милтън Рокич. Според него ценността е „продължителен и устойчив възглед за специфично поведение или крайно състояние на съществуване, което е личностно или социално предпочитано пред алтернативно или друго поведение или състояние на крайно съществуване”.

Милтън Рокич различава два основни вида ценности:

- Инструментални – играят ролята на средства, чрез които постигаме жизнените си цели /великодушен, амбициозен, способен, с широки възгледи, жизнерадостен, честен, независим, интелектуален, обичащ, логичен, учтив, отговорен, самоконтролиращ се и др./

- Терминални – крайни цели или състояния, които бихме искали да осъществим в живота си /свобода, щастие, здраве, комфорт, постижения, вълнения, сигурност в семейството, самоуважение, социално признание, мъдрост, зряла любов, вътрешна хармония и др./ (Д. Ковачева, 2013, с.58)

Ценностните ориентации са най-важните елементи от вътрешната структура на личността, фиксирани от жизнения опит на индивида, от цялата съвкупност от неговите преживявания. Те разграничават същественото и важното за даден човек от несъщественото. Поради това ценностните ориентации са важен фактор, който определя мотивацията на действията и постъпките на личността. Ценностните ориентации са вътрешен компонент на самосъзнанието на личността, който засяга мотивите, интересите, нагласите и потребностите на индивида. Ценностите на всеки човек са цял свят: сложен, динамичен, противоречив. Ценност е за човека всичко, което има определено значение за него, лично или обществено. Ценностите са идеи, идеали, цели, към които се стремят човека и обществото. Ценностите се комбинират в система, която се променя с възрастта и житейските обстоятелства. Функциите на стойностите са разнообразни. Те са: ориентир в живота на човек. Иначе казано – за формирането на ценностите при детето от предучилищна възраст значение оказват редица фактори: наследствеността, природната среда, социалната среда, образованието, дейността, общуването.

Използвана литература:

1. Ангелов, Ст., Момов, В., Данев, П. (1975). Моралният облик на младото поколение, „Народна младеж“, София
2. Велев, И. (2012). Политическите ценности и европейската интеграция, Българските национални ценности, ИИОЗ – БАН, София
3. Гарванова, М. (2013). Трансформация в ценностите на съвременния българин, „За буквите“, София
4. Иванов, И. (2004). Теории за образованието, Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, Шумен
5. Костова, П. (2009). Ценностно формиране и развитие на децата, Велико Търново, Университетско изд. „Св. Св. Кирил и Методий“
6. Ковачева, Д. (2013). „Образованието като ценност в обществото на преход“, Списание „Педагогически форум“, бр. 4.
7. Тугаринов, В. П. (1960). О ценностях жизни и культуры. Л., ЛГУ